

УДК 371.15:373.3

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ткаченко Л. І.

У статті автор обґрунтовує необхідність формування морально-ціннісного компонента критичного мислення майбутнього вчителя. Наголошує на важливості таких складових критичного мислення як толерантність, громадянськість. Пропонує поняття "громадянське критичне мислення" майбутнього вчителя початкової школи та вказує на шляхи його формування.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, толерантність, громадянськість, громадянське критичне мислення.

В статье автор обосновывает необходимость формирования морально-ценностного компонента критического мышления будущего учителя. Подчеркивает важность таких составляющих критического мышления как толерантность, гражданственность. Предлагает понятие "гражданское критическое мышление" будущего учителя начальной школы и указывает на пути его формирования.

Ключевые слова: ценностные ориентации, толерантность, гражданственность, гражданское критическое мышление.

The author of the article substantiates the necessity of forming the moral-value component of critical thinking in prospective teachers and emphasizes the importance of such constituents of critical thinking as tolerance and civic-mindedness. The article puts forward the notion of "civic critical thinking" of future primary school teachers and shows ways of its formation.

Key words: value orientations, tolerance, civic-mindedness, civic critical thinking.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими завданнями. Державна політика створення інтелектуального, духовного потенціалу нації реалізується через діяльність учителя. Вища педагогічна школа покликана готувати компетентного та високоморального фахівця, здатного бути взірцем для підростаючого покоління українців та нести громадянську відповідальність за майбутнє своєї країни.

Особлива увага має приділятися професійному становленню майбутнього вчителя початкової школи як суб'єкта духовно-моральної відповідальності за рівень освіченості юних громадян демократичного суспільства. Майбутній фахівець має усвідомлювати соціальну значущість педагогічної діяльності, вміти аналізувати те, що відбувається у власній країні та за її межами, має бути готовим відмовитися від звичних стереотипів, від того, що не витримує критичного осмислення і не сприяє вирішенню особистих, професійних та суспільних проблем.

Професійна підготовка фахівця такого рівня може бути здійснена за умови формування у майбутніх учителів початкової школи критичного мислення.

Загальний аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми із зазначенням нерозв'язаних питань або аспектів. Аналіз поглядів західних та вітчизняних учених на проблему формування критичного мислення, дозволяє стверджувати, що актуальність вказаної цінності зростає у періоди соціальних, економічних, політичних змін, коли постає необхідність переосмислення певного стану речей та здійснення правильного морального вибору стосовно перспектив розвитку суспільства.

Потрібно визнати, що психолого-педагогічні дослідження проблеми критичного мислення останнього десятиліття схиляються до того, щоб розглядати вказану дефініцію як інтегровану якість особистості, яка, окрім інтелектуальних умінь, уключає рефлексивні, протиманіпулятивні уміння та виступає морально-регулятивним засобом діяльності індивіда.

На важливості морального аспекту критичного мислення наголошують вітчизняні науковці О. В. Белкіна-Ковальчук, Л. А. Києнко-Романюк, О. Г. Марченко та ін. [2; 5; 7]. На морально-регулятивну функцію критичного мислення вказують

зарубіжні дослідники Р. Х. Джонсон, Р. Енніс, С. І. Заір-Бек, Д. Клустер, Г. Ліндсей, Р. Пауль, К. Поппер, Д. Рассел, Л. О. Сундєєва, Р. Томпсон, Е. Тоффлер, К. Халл, Д. Халперн, Дж. Чаффа, В. О. Шаміс та ін.

Однак аналіз значного пласту наукових досліджень дозволив нам виокремити нерозв'язане питання – формування морально-ціннісного компоненту критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи.

Метою нашої статті є виділення морально-ціннісного компоненту критичного мислення майбутнього фахівця початкової школи та визначення можливостей його формування.

Дослідники критичного мислення визнають, що рівень критичності визначається загально особистісними якостями, установками та переконаннями [6, с. 3], "... навичками рефлексивного ставлення до свого "Я", моральною та соціальною відповідальністю, повагою до індивідуальних особливостей кожної людини" [12]. Неможливо забезпечити здійснення процесу повноцінного ефективного критичного мислення, якщо у структуру цього процесу не будуть включені морально-ціннісні складові. "Критичне мислення без позитивної основи може бути знаряддям зла. Оцінка тих чи інших суджень, дій, політичних орієнтацій, вчинків людей тощо вимагає не тільки раціонального аналізу, але й пов'язана з категоріями добра і зла, з поняттями порядності чи підлості, справедливості чи несправедливості, гуманізму, прав людини тощо", – вважає О. В. Белкіна-Ковальчук [1, с. 31].

Індивід, який мислить критично, має завжди пам'ятати про моральні межі суспільства, виходячи за які, мислення, а точніше, його наслідки, стають небезпечними для соціуму. З цього приводу В. О. Сухомлинський говорив, що завдання розвитку мислення молодшої людини не може бути відокремленим від розвитку духовного та морального аспекту особистості.

Варто наголосити, що Л. А. Києнко-Романюк у дисертаційному дослідженні розглядає "моральне критичне мислення", яке характеризується громадянською позицією, що спирається на загальнолюдські цінності демократії, толерантності та формує "духовну наповненість особистості" [5, с. 115].

Учитель є носієм соціально очікуваного стилю поведінки, способу життя. Специфіка його роботи полягає у повсякденному вирішенні безлічі педагогічних ситуацій, пов'язаних зі сферою міжособистісних стосунків. Саме ця особливість його соціального статусу вимагає не тільки професійних умінь та якостей, але особистісних цінностей.

Філософський підхід інтерпретує цінність як "феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізацію її творчих можливостей" [10]. Сукупність педагогічних цінностей, усвідомлених особистістю вчителя, які утворюють основу спрямованості особистості та виступають регулятором ставлення учителя до оточуючої дійсності, власної діяльності, людей російська дослідниця Ю. А. Райсвих розглядає як професійно-педагогічні ціннісні орієнтації [11].

Ціннісні орієнтації детермінують поведінку особистості, регулюють професійну діяльність майбутнього вчителя. Хоча варто зазначити, що ціннісні орієнтації особистості не завжди збігаються із цінностями суспільства. Останні стають стимулами, спонукають до дії лише за умови, якщо вони усвідомлюються людиною і стають її особистісними цінностями, переконаннями, ідеалами, цілями [8].

Педагогічна діяльність із формування та розвитку гуманних суспільних цінностей має забезпечуватися методами формування свідомості, серед яких важлива роль відводиться дискусії та методу прикладу. Паралельно до цього мають формуватися певні форми поведінки, що не суперечать визначеним цінностям.

Отже, процес формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкової школи має здійснюватися наступним чином. На початковому етапі студенту пропонуються певні цінності, які він має усвідомити та прийняти як значущі для себе. Етап реалізації ціннісної орієнтації в діяльності та поведінці здійснюється через тренінгові вправи, ділові та рольові ігри, методи самопрезентації та педагогічного моделювання. Використовуються також елементи позитивної психотерапії, психодрами тощо.

Наступним кроком є закріплення ціннісної орієнтації і переведення її у статус якості майбутнього педагога. Ефективною на завершальному етапі є педагогічна

практика, яка включає в себе педагогічну рефлексію щодо власних професійних цінностей, які стануть підґрунтям майбутньої діяльності вчителя початкових класів. Студентам пропонується ведення щоденника рефлексії [11], виконання творчого завдання "Пошук власного кредо" тощо.

Досліджуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне зупинитися на важливому аспекті вказаної проблеми – вікових особливостях майбутніх фахівців.

Студент педагогічного закладу I-II рівнів акредитації знаходиться на тому віковому етапі, коли можливості пізнавальної діяльності відрізняються зростанням продуктивності та критичністю суджень.

Маємо наголосити, що важливим новоутворенням ранньої юності є сформованість соціальної зрілості, широкі соціальні та стійкі пізнавальні інтереси. Молода людина оволодіває певним комплексом соціальних функцій дорослої людини, має можливість виконувати соціальні обов'язки та приймати відповідальність за власні вчинки, рішення, життя [14, с. 39]. У юнака формується моральна свідомість, ціннісні орієнтації, вибір громадянської позиції. Для цього віку характерним є прояв юнацького максималізму у критичному оцінюванні суспільних процесів та явищ [15, с. 197, 199]. З огляду на це, ми розглядаємо вказаний віковий період як сенситивний для розвитку громадянського критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи, яке характеризується об'єктивним оцінюванням процесів, що відбуваються у країні та світі, у власному життєвому просторі людини. Наявність такого типу мислення у майбутнього вчителя сприяє його активній громадянській позиції, сповіданню принципів гуманізму. Воно передбачає наявність у студентської молоді таких цінностей як ініціативність, справедливість, толерантність, громадянськість.

Остання є необхідною якістю сучасного вчителя, що працює на демократичних засадах [1]. Американський учений Дж. Зевін наголошує, що громадянськість є здатністю особистості критично оцінювати ситуацію у суспільстві [4]. Російські дослідники вказують на один із головних проявів громадянськості – внутрішню готовність людини служити вищим цілям, бути джерелом і рушійною силою морального вдосконалення суспільства [9, с. 249].

Переконані, що тільки громадянська позиція сучасного педагога може сприяти ефективному здійсненню процесу виховання підростаючого покоління, а ніяк не економічні стимули, які в нашій державі не працюють. Тому важливо, щоб формування громадянськості майбутнього вчителя підтримувалося державною освітньою політикою.

Ще однією важливою складовою громадянського критичного мислення є толерантність. "Декларація принципів терпимості", затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО в листопаді 1995 року, у Статті 4 проголошує наступне: "Виховання у дусі терпимості має бути направлене на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного розуміння і вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях". Тут же зазначається, що терпимість не означає толерантне ставлення до соціальної несправедливості, відмову від особистісних переконань. Мова йде про вільне дотримання своїх поглядів і визнання такого права за іншими. У документі вказується на необхідності підтримки програм, які сприятимуть вирішенню питань підвищення рівня педагогічної підготовки, "з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих сприйняттю інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджати конфлікти або вирішувати їх ненасильницькими засобами" [3].

Варто зазначити, що у контексті професійної підготовки толерантність розглядають як "...професійно важливу якість учителя нового типу, що виявляє свою сутність у здатності сприймати без агресії відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, ... співпереживання та психологічного комфорту" [13].

Із метою формування громадянського критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи пропонуємо у педагогічний процес увести такі методи та прийоми:

- критичний аналіз сучасного культурно-політичного стану суспільства, як важливого чинника становлення особистості;
- дискусії з питань впливу мас-медіа на формування сучасної людини;
- "круглі столи", метою яких є обговорення проблем сучасної освіти, в т. ч. критичний аналіз документів, що регламентують діяльність освітньої галузі у нашій країні та їх порівняльний аналіз із деякими загальноєвропейськими положеннями;
- написання критичних есе (наприклад із теми "Моральне виховання" (дисципліна "Теорія і методика виховання"): "Значення громадянських цінностей для сучасної молоді людини", "Громадянська свідомість майбутнього вчителя" тощо);
- організація міні-дискусій із актуальних питань міста, регіону, країни, міжнародної спільноти;
- критичний аналіз, оцінка та моделювання соціальної ситуації на різних рівнях (місцевому, загальнодержавному, міжнародному). Наприклад, перед студентами ставимо таке завдання: спрогнозуйте ланцюжок наслідків, які можливі після введення російської мови як другої державної. Який вплив це матиме на здійснення процесу національного виховання?
- вправа "Абсурдні рішення" (аналіз рішень, які приймалися та їх вплив на подальший розвиток суспільства);
- здійснення проектної діяльності, яка має зосереджуватись на таких проблемах, як-от: місце молоді людини у сучасному світі, цінності молоді XXI ст. та ін. Ці проблеми є соціально значущими, що дозволяє формувати громадянські цінності майбутнього вчителя початкової школи.

Окрім того, необхідно залучати студентів до волонтерської діяльності, участь у якій сприяє вихованню активної громадянської позиції, спонукає студентів до вибору ціннісних орієнтирів, спрямованих на загальнолюдські чесноти, а саме: гуманізм, толерантність, соціальне партнерство. Указаний вид соціальної діяльності сприяє також удосконаленню умінь виявляти проблеми у соціумі та ефективно їх вирішувати, здатності до планування та самостійної діяльності, виробленню власного погляду на події; виховує відповідальну позицію майбутнього вчителя за те, що відбувається у суспільстві; удосконалює комунікативні та рефлексивні уміння.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Розглянуте вище дозволяє стверджувати, що формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи має здійснюватися спільно із розвитком моральної складової. Інакше маємо говорити про фахівця, що вміє знаходити необхідну інформацію, вирішувати складні питання, але при цьому не можемо гарантувати моральну екологічність діяльності такого індивіда.

Таким чином, вища педагогічна освіта має бути спрямована на формування у майбутніх педагогів моральних громадянських цінностей із метою участі їх у демократичних процесах сучасного суспільства. Тому перспективами подальших наших досліджень стане вивчення проблеми громадянських моральних цінностей майбутнього фахівця освітньої галузі у межах технології формування критичного мислення.

Література

1. Бабакіна О. О. Формування громадянськості майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Бабакіна О. О. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
2. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / Белкіна-Ковальчук Олена Віталіївна. – Луцьк, 2006. – 215 с.
3. Декларация принципов терпимости. – Париж : ЮНЕСКО, 1995. – 16 с.
4. Зевин Дж. Столкновение разных подходов к понятию гражданственности: трудности развития у учащихся критического мышления / Дж. Зевин // Гражданское образование: содержание и активные методы обучения. – М., 1997.
5. Києнко-Романюк Л. А. Розвиток критичного мислення студентської молоді як загальнопедагогічна проблема : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Києнко-Романюк Лариса Анатоліївна. – К., 2007. – 235 с.
6. Липкина А. И. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А. И. Липкина, Л. А. Рыбак. – М. : Просвещение, 1968. – 141 с.

7. Марченко О. Г. Педагогічні умови формування критичного мислення курсантів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Марченко Ольга Геннадіївна. – Х., 2005. – 251 с.
8. Научитель О. Д. Ціннісні орієнтації студентів: психологічні фактори формування, розвитку, трансформації : автореф. дис. ... канд. психол. наук / О. Д. Научитель. – К., 1999. – 17 с.
9. Никифоров Ю. О понятии гражданственности / Ю. Никифоров, А. Скалина // Известия Алтайского государственного университета. – 2007. – № 4–3 (56). – С. 248–252.
10. Причепій Є. М. Філософія : підручник для студ. вищих навч. закладів / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Академвидав, 2006. – 592 с.
11. Райсвих Ю. А. Формирование профессионально-педагогических ценностных ориентации будущих учителей в контексте их профессионального обучения / Ю. А. Райсвих // Профессиональное образование. Приложение "Новые педагогические исследования" Академия профессионального образования, – Москва : ИСОМ, 2005. – № 3. – С. 87–91.
12. Сундеева Л. А. Использование технологии развития критического мышления на различных ступенях профессионального образования / Портал современных педагогических ресурсов. – Режим доступа:
<http://www.intellect-invest.org.ua/>. – 2010. – Название с экрана.
13. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Тодорцева Юлія Вікторівна. – Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2004.
14. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость : учеб. пособие для студентов вузов / О. В. Хухлаева. – М. : Академия, 2002. – 208 с.
15. Щотка О. П. Вікова психологія: Практикум : навч.-метод. посіб. / за наук. ред. О. П. Щотки. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 309 с.